

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 375

פרשת ויחי, תשס"א

לו ישטמנו יוסף

התורה מתארת את תגובת האחים למות יעקב במילים הבאות: "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, ויאמרו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו" (נ טו). כבר רש"י דן בהרחבה במשמעות המילית 'לו':

'לו ישטמנו' - שמא ישטמנו. לו מתחלק לכמה ענינים: יש לו משמש לשון בקשה: לשון 'הלואי', כגון 'לו יהי כדברך' (בר' ל לד); 'לו שמעני' (בר' כג יג); 'ולו הואלנו' (יהו' ז ז); 'לו מתנו' (במ' יד ב). ויש לו משמש בלשון 'אם' ו'אולי', כגון 'לו חכמו' (דב' לב כט); 'לו הקשבת למצותי' (יש' מח יח); 'ולו אנכי שקל על כפי' (שמ"ב יח יב). ויש לו משמש 'שמא': לו ישטמנו; ואין לו עוד דומה במקרא, והוא לשון 'אולי', כמו "אולי לא תלך האשה אחרי" (בר' כד לט) - לשון 'שמא' הוא. ויש 'אולי' - לשון בקשה, כמו "אולי יראה ה' בעניי" (שמ"ב טז יב); "אולי ה' אותי והורשתים" (יהו' יד יב); הרי הוא כמו "לו יהי כדברך" (בר' ל לד). ויש 'אולי' - לשון 'אם': "אולי יש חמשים צדיקים" (בר' יח כד).¹ המשמעויות השכיחות של 'לו' הן: **הלוואי, אם ואולי**; אך משמעויות אלה אינן מתאימות בפסוק לדעת רש"י, כי הן תמיד מקדימות היגד רצוי בעיני האומר,² ואילו בספור יוסף ואחיו נראה שהאחים **חוששים** מן האפשרות שיוסף ישטמם, שהרי הם פונים ליוסף בשם אביהם המת, שיסלח להם (נ טז-יז):

ויצו אל יוסף לאמר, אביך צוה לפני מותו לאמר: כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך ועתה שא נא לפשע עבדי אלקי אביך. על כן נותן רש"י למילית **לו** בפסוקנו משמעות **יחידאית** של 'שמא', ובכך קיבל המשפט הפותח בה משמעות של **היגד שלילי**.

פרשנות כזאת היא בעייתית, כמובן, שהרי כל קורא משפט מבינו עפ"י השדות הסמנטיים הרגילים של המילים שבו. לפיכך, פתרון בעיה ע"י הנחה שלפנינו משמעות יחידאית, הינו סביר במילים שאינן שכיחות דיין, ועל כן איננו יכולים לעמוד בביורר על משמען; אך במקום שהמשמעות ברורה, קשה להניח שפעם אחת בלבד תופיע אותה מילה באותו מיקום תחבירי, אך במשמעות **מנוגדת** למשמעות השכיחה שלה.

גם מחקר הלשון בימינו משאיר את "לו" בפסוקנו במשמעות החורגת מכלל היקריותיה: ב'אוצר לשון המקרא' מפרשים אותה כמילת ספק, אפשרות, או במשמעות 'אולי', בשעה שיתר המקומות מתפרשים במשמעות 'אם' (בראש תנאי בטל), 'אף אם' (בראש משפט ויתור תנאי), ובמשמעות

¹ נוסח פירוש רש"י הוא על פי **מקראות גדולות 'הכתר'**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן.

² ראה היקריות נוספות של 'לו': בר' יז יח; במ' כ ג; במ' כב כט; שופ' ח יט; שופ' יג כג; שמ"ב יט ז; יח' יד טו; מיכה ב יא; תה' פא יד; איוב ו ב ואיוב טז ד.

'הלואי'.³ פרשנות נוספת⁴ שהוצעה למילית 'לו' בפסוקנו היא: 'ודאי', אך בין כך ובין כך לא זזה המשמעות השלילית מן ההיגד, ולפי כל הפירושים הנזכרים לעיל האחים מתארים מצב בלתי רצוי מבחינתם.

במאמר זה נחזור וננסה לבדוק את האפשרות לפרש את המילית 'לו' בפסוקנו, כפותחת היגד חיובי, כדרך שימושה במקומות אחרים: "לו ישטמנו יוסף", לטענתנו, הוא מצב רצוי בעיני האחים המקווים שיוסף אכן שוטם אותם עדיין, ועתה עם הסתלק יעקב לעולמו, בהעדרה של המניעה היחידה לביצוע רצון הנקמה בהם, יש סיכוי ש"השב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו" (נ טו).

פרשנות זו של רצון האחים, מבוססת הן על התנהגותם בסמוך לאמירה הזאת, הן על התנהגותם בעבר והן על תגובת יוסף לבקשתם. אנשים שאינם מעוניינים בתגמול על מעשה שעשו לפני זמן ארוך, אינם חוזרים ומעלים את זכר המעשה באוזני מי שעדיף היה מבחינתם שישכח אותו, ובוודאי אינם עושים זאת בדרך שתביא לתוצאה הפוכה מהרצוי להם. האחים מכניסים עצמם במודע למצב שיתן ליוסף עילה נוספת לנקום בהם, שהרי ברור לכל בר דעת שהם דוברי שקר, כאשר הם אומרים: "אביך צוה לפני מותו... שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך" (שם טז-יז). אילו רצה יעקב לשכך את חמת יוסף על אָחיו, היה פונה אליו ישירות עוד בחייו, וההזדמנות הטובה ביותר הייתה באותו מפגש מרגש על ערש חוליו, ולא היה שולח את האשמים עצמם להודיע לקרבן תוקפנותם כי גורם שלישי מבקש ממנו למחוק אשמה זו. גם אם ייתכן להעלות על הדעת אפשרות שבה יעקב היה מטיל עליהם משימה זו, כדי שיכפרו בעצם המעמד המביך על חלק מאשמתם, הרי ברור ששליחות זו אינה סבירה **לאחר מות יעקב**, כאשר אין ליוסף כל אפשרות לברר אם דוברי אמת הם אם לאו. על כן ברור, שהאחים ניגשים ליוסף בדרך שיש בה כדי להעלות את חמתו, ובכך לא רק שהם מעוררים את זיכרון העוול הנורא שגרמו לו, אלא גם מזכירים לו כי נחלצו בנקל מזעם אביהם משום שהלעיטוהו שקרים, כפי שעתה הם מלעיטים את יוסף.

מה יגרום לאנשים בוגרים, שפויים בדעתם, לנקוט דרך התאבדות כזאת? יש רק הסבר אחד המעוגן בהבנת התנהגותם לאורך השנים שחלפו מזמן מכירת יוסף: האחים מתחרטים בכל לב על מכירת יוסף. אמנם את הנעשה אין להשיב, אך לפחות מבקשים הם לכפר חלקית על חלקם במסכת האירועים על ידי קבלת עונש מתאים לחומרת המעשה. אם נתבונן בקורות משפחת יעקב, נראה שהאחים שילמו מחיר קל ביותר על מעשה נפשע ביותר.⁵ במשך עשרות שנים, התבטא סבלם במעט ייסורי מצפון למראה האב הסובל מאבדן בנו. להם עצמם האירו החיים פנים; הם הקימו משפחות, ופרט לאסונות בבית יהודה אין אנו שומעים על אירועים חריגים במסכת חייהם. גם אותה תקופה קצרה של מתח ודאגה בשל העימות המתוח עם השליט המצרי, בזמן שיוסף עדיין התנכר להם, נראית במבט לאחור כעניין של מה בכך, לאור הסיום המפתיע ובהתחשב ברום המעמד והשפע שהיה מנת חלקם במצרים. כל הנזק שנגרם להם היה מעט לחץ והרבה חששות לגרוע מכול, חששות שלא נתאמתו כלל.

לעומת זה, אין כל טוב מצרים יכול להשכיח מיוסף שנות סבל ועבדות ואת הלם הבגידה הנוראית שבגדו בו אחיו, במכרם אותו בעבור עשרים שקל, כפי שגם לגבי יעקב - שמחת האיחוד מחדש עם הבן האהוב אינה מוחקת עשרות שנים של יגון כבד שקיצר את ימיו.

ואכן האחים מראים בהתנהגותם, כבר לפני ההתוודעות ליוסף, שהם מודעים למחיר הקל ששילמו, והם מצפים בכל רגע לתגובה אלוקית על מעשיהם: כאשר האשימם הרודן המצרי בריגול - האשמה שדינה מוות ובהתאם למנהגי התקופה גם ייסורים קשים, אין הם חרדים לחייהם, ותגובתם הייתה: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו, על כן באה אלינו הצרה הזאת" (מב כא). כלומר, עשרים שנה לאחר המאורע הם מפרשים מיידית כל צרה כעונש על חטאם זה. מאוחר יותר, כאשר אותו רודן מסבכם סיבוך נוסף בהעלילו על בנימין עלילת גניבה, אין לאחים רגשי כעס כלפי הרודן, והם

³ המשך המילון **אוצר לשון המקרא** נמצא בהכנה במחלקה ללשון עברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן. תודתי נתונה לפרופ' מ"צ קדרי, שהואיל בטובו להרשות לי להשתמש בפרי עבודתו, ואני מאחלת לו שבמהרה יצאו כל כרכי המילון לאור.

⁴ הוער עליה ב'אוצר לשון המקרא'.

⁵ חז"ל מבטאים בצורות שונות את מודעותם לעובדה זו, והביטוי החריף ביותר לכך הוא ההסבר שניתן לגורלם של עשרת הרוגי המלכות כמייצגים את עשרת אחיו של יוסף. ראה מדרש אלה אזכרה, **אוצר המדרשים**, מהדורת אייזנשטיין, עמ' 441.

מצהירים (מד טז): "האלקים מצא את עון עבדיך". משום כך אין זה מופרך כלל לשער שהאחים מבקשים למצות את הדין עם עצמם, לפחות ע"י יוסף. על חטאם לאביהם לא יכלו לכפר, כי לשם כך היה עליהם לגלות ליעקב את האמת, ובכך היו מוסיפים חטא על פשע כי היו מגבירים את סבלו, בהכירו לאיזה שפל מדרגה הגיעו בניו. אבל לפני יוסף גלויה האמת, ועתה עם מות האב האהוב והאוהב, אין כל מניעה לפעול בצדק ובמשפט: האשמים חייבים להיענש, כי החטאת רובצת לפתחם וממתינה למיצוי הדין בזמן כלשהו. חרטה אמיתית על החטא כוללת בתוכה את הנכונות לשאת בעונש באהבה, ואין ביטוי מובהק יותר לנכונות זו מאשר הזמנת העונש במו ידיהם. ועל כן בקשתם היא: הלוואי וישטמנו יוסף!

ויוסף, איש נבון מאין כמוהו, יורד לסוף דעתם כפי שניכר מתשובתו. הוא מגיב הן בבכי והן במילים. לכאורה חוזר הוא על מה שאמר להם ברגע התודעו אליהם לפני שבע עשרה שנים:

<u>בראשית פרק נ</u>	<u>בראשית פרק מה</u>
(ט) אל תיראו, כי התחת אלקים אני?	(ה) ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה, כי למחיה שלחני אלקים לפניכם.
(כא) ועתה אל תיראו, אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם, וינחם אותם וידבר על לבם.	(ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר. (ז) וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה.
(כ) ואתם חשבתם עלי רעה, אלקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחית עם רב.	(ח) ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלקים וישימני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו ומשל בכל ארץ מצרים.

אז כמו גם עתה הוא מפרש את הצלחתם בכיצוע מחשבתם כפועל ידי אלוקים, מבטיח לדאוג לרווחתם הכלכלית, וכופל את מילות ההרגעה כדי לשכנעם. אך רק הפעם הוא משתמש במילים "התחת אלקים אני", מלים שנאמרו ע"י אביו לאמו (בר' ל א-ב): "ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחתה, ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן". רחל תבעה מיעקב לפעול במקום שבו אלוקים לא מצא לנכון לפעול ויעקב מעמיד אותה על אי יכולתו למלא את בקשתה. החזרה על ביטוי זה במקומנו מרמזת, שאף כאן ביקשו האחים מיוסף לפעול במקום שבו נמנע אלוקים מלפעול.

תשובת יוסף, "התחת אלקים אני", תהיה חסרת משמעות אם נפרש, מתוך קריאה שטחית של דבריהם, שהאחים ביקשו מיוסף רק לסלוח להם על עוול שעשו כלפיו. על כך הצהיר יוסף בעבר וגם כעת, הן בפרשנות שנתן לאירועים והן בכל התנהגותו מאז שגילה להם את זהותו. יתרה מזו, כדי לסלוח ולהימנע מפעולת נקם, אין צורך להיות במקום אלוקים. תשובת יוסף היא משמעותית, רק אם נניח שיוסף הבין את החבוי בבקשתם, שכן אי אפשר למלא את מקום אלוקים בענישה צודקת, שתשקול במאזנים מדויקים את כובד האשמה מול המניעים והנסיבות המקילות, כמו למשל חלקם של יוסף ויעקב בהשתלשלות הטראגית של האירועים.

נקודה נוספת המצביעה לכיוון בו הלכנו, היא ההערכה המוסרית של מעשי האחים. הם מגדירים את מעשיהם כ"רעה": "והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו" (נ טו), וכן "כי רעה גמולך" (שם יז), ויוסף הופך הערכה זאת בשם אלוקים: "ואתם חשבתם עלי רעה, אלקים חשבה לטובה" (שם כ). כלומר, יוסף מנסה לספק להם הסבר, מדוע לא נענשו בידי אלוקים על רעתם, אך מובן שהוא איננו "תחת אלקים" לדעת זאת בביטחון, ועל כן עליו לטרוח הרבה כדי להקל על מצוקת נפשם, ככתוב: "וינחם אותם וידבר על לבם" (שם כב).

כך מסתיים סיפור מכירת יוסף, בלא שבאה על פתרונה בעיית הגמול הצודק. לצערנו, כנראה נושאים אנו עדיין את משא החטא ההוא, עד שנשכיל לבער את שנאת האחים מקרבנו, ולא רק אלוקים ויוסף יסלחו לנו, אלא גם אנו נהיה מסוגלים לסלוח לעצמנו.

יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך